

יוסי גמזו

עֶמֶק בְּלִילָה, עֶמֶק בִּירוּשָׁלַיִם

/ עשרה שערי עיר ושיר /
פרס אקו"ם לשירה ישראלית

לרגל הכרת ארה"ב באיחור של 70 שנה
בזכות מדינת ישראל על בירתה ההיסטורית

(א). אקדמות מלין

.1

צִנְחָן צִעִיר-לְשַׁעֲבֵר חוֹזֵר עִם לֵיל
אֶל עִיר-הַנְּצִחַ, נִצַּח בּוֹ שׁוֹכְנִים רְעִיו
שְׁשׁוּם מְלֶאֱךָ בּוֹ לֹא זְמַן לָהֶם שׁוּם אֵיל
כָּאֵז, לָאֵב וְלִיחִידוֹ אֲשֶׁר אֶהֱב
הָאִישׁ הַהוּא שְׁבִנְשָׂאוֹ יָדוֹ לְמַעְלָה
בְּהַ נְשַׁלְפָה הַמְּאֻכָּלֶת לְהַכְחִיד
אֶף לֹא שַׁעֵר כִּי מֵאוֹתָהּ שַׁעָה וְהַלְאָה
שׁוֹב לֹא יִזְכּוּ יוֹרְשָׁיו, וְלוֹא לְדוֹר יִחִיד
בְּאוֹתוֹ נִסְ חֲדָפְעָמִי שֶׁל פְּטוֹר מְשַׁפָּךְ
כָּל הָאָדָם-אָדָם הַזֶּה, שְׁבוּ אֲבוֹת
אוֹמְרִים קֹדֵישׁ עַל יְלִדֵיהֶם וְלֹא לְהַפָּךְ
בְּעֻקְדוֹת אֵינְסֹפּוֹר, בְּהֵן, כְּבַעֲבוֹת
כְּרוּכִים נִהִי שָׁרָה וְנִהִי הָגֵר גַּם יַחַד,
כָּל זַעֲקוֹת הַשְּׁכוּלוֹת מְאֹז בְּטוֹחַ
אֲדָמַת-הָרִיב הַזֹּאת שְׁבָה מוֹרִישׁ הַפְּחָד,
פְּחָד יִצְחָק וְיִשְׁמַעֲאֵל, שְׁבוּ נְטִבָח
אֶחָ בִּידֵי אֶחָ, אִם לְאוֹר יוֹם אוֹ בְּדָמִי לֵיל
אֶת קְלָלַת הַמְּשַׁטְמָה שְׁאִין לָהּ אֶחָ
וְאִין לָהּ קֵץ בְּעוֹד שְׁנֵיהֶם חוֹלְקִים בְּשָׁנִים
בְּמָקוֹם בְּאֵיל
רַק בְּתֵיל
וּבְסִבָּךְ.

וְהוּא זֹכֵר אֶת הַגְּבֻעָה וְהַתְּחַמְשֵׁת
וְאֶת הַמְּנוֹת רֵץ זִיג-זִג בְּחִפְרִירוֹת
וְאֶת רְגָעֵי הָאֵין-בְּרָרָה שֶׁל אוֹ שׁ, אוֹ שׁ
סוֹמְרִים בְּפְנֵי הַתֵּילִים הָאֲפֹרוֹת
וְהוּא זֹכֵר בְּךָ כָּל סְמָטָה, יוֹשְׁלַיִם,
וְהוּא זֹכֵר בְּךָ אוֹר שֶׁל שַׁחַר שְׁאָדָם
וְאִיךָ הָרִי מוֹאֵב נִגְעוּ בּוֹ בְּשׁוּלִים
כְּמוֹ אֲצַבְעוֹת שֶׁל נְבוֹאָה טְבוּלוֹת בְּדָם

ואיך הואדי נהפך לגיא צלמות
והדממה קרסה כמין בגין קלפים
ולא אחד מנעריך שאהב את
יפניך ושמך נקצר באש הצלפים.

ואת הרים סביב לך, עיר-הנצח,
ואת חרון דלוק-אש על ארץ עשנה,
זה שאחה בך את החתך והפצע
אשר בחר אותך לתשע-עשרה שנה
אך זה שלא אחה בך עד היום את פער
המשטמה מימי יצחק וישמעאל
ושיחזר בך ויכה בך על כל שער
באגרופי הפכחון של אור מהל,
צונן, רוצח אשליות, חושף מהות
אל אלוציו של קלסטרון מתנה דיוקן
להתיצב מול מראתה של הוהו
של מי אנחנו
ומדוע דוקא כאן.

2.

פעמוני חצות מכים אדוות נחשת
בדממת אגמי הלילה. אלמונים
כוכבי סיון וצעדיך. אל תקבש את
מבוכותיך. פסע, אין איש במפתנים.
תפלה לעני כי יעטף, נשוי מאשר,
עני ממעש,
מתשובות,
מפתרונים.
תפלה לאני כי יעטף אותו החשך
המגיפו מחוץ אבל פוקחו מפנים.

וזמן? חף מסימני-קריאה, מפשר,
מודאות, מאזימוטים, מצפנים
מתפענחים. לך בעל-פה, כעל המים, לפנים,
כדם עור בתוף מחזור דמן של סמטאות. הקשר

העז, הגורדי של חייך שאינך
אדון להם כי אם עבדם, רודף אתריך
ולא אתה אתריו. מי, מי אתה? פניך
אובדים ממך, בוגדים בך, בחשכה

שהיא בלה חידות: מנין? מה? לאן?
ולפני מי אתה עתיד לתן דין: איל? סבך? סבך-תיל?
עמק בלילה,
עמק בירושלים,
עמק מרחוב סלאח-א-דין עד סילוואן

עבור בשקט ממקש-נבחות-פלבים כבתוך תלמוד
ירושלמי סבוך-סגיות, כתג, כהערת-שולים.
אינך פתרון. אפה חידה החדה את ירושלים
שהיא חידה החדה את לילך, גלמוד

עמק בירק-באר-המי-והמנין,
עמק בגרון צעקתה
של האלמות.

(ב). שער הפרחים

.3

היה אביב בירושלים ובדם.
היה השוק. היה יסמין בנחירי-פרא.
היית עולה מן המדבר של צמאני לך, מקטרת
מור ולבונה מפל אבקת רוכל. מקדם

מדי נתת לי את כלך בסמטאות
צנת האבן הזקנה בצחרים
והבשר החם והצעיר עם ליל
אבל נורא לא מאחר מדי לבכי, להפתעות

ולצחוקים ענבלים. "בארד! בארד!"
צעק יריד-ההבלים, נחר ממתיק
תמד-חרובים מקציף בכרק בזיכי-נחשת

מצטלצללים פטנבורין. מי שחרד
היה הלב, סחרחר מצבע. נבוך-אשר
פמגזמה-לא-תאמן, המתאמתת
יפה כל-כך ומזרחית כל-כך, להט.

היה אביב בירושלים.
היית את.

.4

כתלי-אזוב נדפו פסוקי שיר-השירים, כנענע,
עם איזה בשם של פסוקי "שלחן ערוך" ליוסף קארו.
אבקת רוכל שלשלמה — ראשי בשמים שלא נחקרו,
"אבקת רוכל" דלמן — דפוס שאלוניקי, התקנ"א.⁽¹⁾

אחר-כך ליפציג, התר"ט. פלפל השו"ת
כתוש עד דק, מבעיר עינים בכתב רש"י, אש חריפתא.
אלא שכאן — רוחות משועפאת, מסילואן, מליפתא
קוראות תגר על מקלעות פלפל השוק.

והרוכל הצועני, הזמן, הזמן,
סובב הולך בתרמילו צמוס-הנצח
כמו העולם כלו הוא סוק-אל-עטרין⁽²⁾
ובו בכליל אחד, מביך, לא יאמן:
גד וקרפס, קנה וקנמון וקצח
וצלכנים, ומואזינים נחרים
מ"גליקנטה" ו"אל-אקסא" ל"חרבה".

ואנחות. אנחות עלבון ואהבה.

.5

תהום-עולם: הברסקי מול הבשם.⁽³⁾
שליך בשם, נלדה שלי, רדף קדים ורעה רוח.
אבל לחיך, המזכירה לו לעולם לחי-תפוח
ולחי-תפוח-חי, המזכירה לו את לחיך, הן סם

צורב וחס של געגוע-אין-הכיל
אל מחציתו האבודה: עטרן וזפת,
ערת אילם מאדמים, כנף וזפק
של שכוויים מאנגלים. שוקי רכיל

בדנדוני ארחות נכר. תגר. תוגר.
ואהלים. ואהלות. אטון דמשק.
זכוכית חרוך. תמרי בצרה. שטיחי שירז.

כל ההומה והמרשרש והצוען והנגר
והנועץ שניו בזית ובשסק
ובחיים, בכשר-בשרם שהוא שירה.

ג. שער שכם

.6

זרימת קשתות וקמרוןות. מה צעירה זקנת האבן.
מישהו חי כבר, במקומנו, את הכל, כמקדמה:
קונטו של נצח,
שעטנו של אהבה ומשטמה.
ובשער שכם קפצה בתו של לגיונר מומת על חבל

מול יתומו של מקלען-הצנחנים שלא זכה
לראות איך בנו שלו, שנה אחר שנה, יותר דומה לו
בעיר הזאת שלא חברה יחדו ובלילות הומה לו
לל הנאקבה עם זכרון טבח תרפ"ט שלא נמחה

בְּדִיּוֹתֵינוּ חֲמוּצַת-דָּמִים שָׂרְגַע לֹא מִתְּנָה
שׁוֹם רְטִיט-מְלִים-יְפֹת אֶת כְּוִי שְׂבִתָּה-אֶל-עֲקָרִים.
לֹא רַק אֶת אֲשֶׁר הָאֱהָבָה לֹא יִכְבוּ מִיָּם רַבִּים
וְנִהְרֹת לֹא יִשְׁטֹפוּהָ,
גַּם אֶת זֹאת שֶׁל הַשְּׁטָנָה.

וְעַד הַיּוֹם, כְּמוֹ מוֹל שׁוֹעוֹת נְבוֹאָתוֹ שֶׁל יְרֵמְיָהוּ
אֵין סִדְקֵי-הַכֶּלֶת-הַתְּבוּנָה בֵּין עַנְיֵי-הַשְּׁחֹר נְבָעִים
וְעַד הַיּוֹם מְרִיץ אוֹתָנוּ עֲרוּנוֹ שֶׁל צְדָקָיָהוּ
רִיצַת אָמוּק
בְּתוֹךְ מַחְשָׁף עֲמֻק
שֶׁל מְעַרְת-עוֹעִים –

אֶת יִשְׁמַעֲאֵל וְאֶת יִצְחָק גַּם יְחַד, שְׂאִינָם זוֹכְרִים
כִּי מֵאוֹתָן אֲבֵנֵי חוֹמוֹת עֲצָמָן
נִתְּן לְבָנוֹת גְּרִימָה.

.7

וּבְמַעֲרַת עוֹרוֹן-פְּתָדִיו-שֶׁל צְדָקָיָהוּ שְׂכַפְּאָנוּ
כְּמוֹ נְבִלְלוּ בְּנוֹ לְפִתְעַ הַנִּצְחֵי וְהַחֲלוּף
וּכְמוֹ שְׂכוּחִים, פְּקוּיָחֵי-כּוֹכָבִים לְקֶצֶב הַלְּמִיּוֹת הַתָּהוּ
שְׂבַעֲמָקוֹ שֶׁל הַשְּׂתוּק בְּהָר וּבְנוֹ כְּמוֹ שְׂמַעֲנוּ

דְּבָרִים גּוֹאִים בְּנוֹ בְּשִׁקֵּט הַצִּעּוּק, כְּבִנְיָמִיּוֹת
קְדוּמָה מְאֹד. פִּיךָ בְּתוֹךְ פִּי. שְׁנִינֵנוּ בְּפִיךָ
שֶׁל אֶפְלָה שְׂפִלָּה רַחֵם, כְּלָה חֵיק. וְאֲבוֹקוֹת
מִתְעַתְּעוֹת עַל הַכְּתָלִים הַמְּטַפְּטָפִים בֵּין אוֹר וּפִיחַ

אֶת צְלָלֵינוּ הָאֵת, בְּקִטְקוֹמְבוֹת-סְמִיּוֹת-
רִיצַת-הַמְּלָךְ-אֶל-שְׂכוּלוֹ. וְאֶת נִלְחָצַת אֵלֵי רְפוֹת
כָּל-כֶּךָ חֲפָה מְזָה, כָּל-כֶּךָ לֹא אֲשַׁמָּה.

לְמָה דְּבַרְנוּ שָׁם בְּלַחֵשׁ?
מִי שָׁמַע?

.8

אֲנֵי בְּכַח, בְּנִיחוּחַ, עַל הָרִבֵּעַ
הַמוֹסְלָמִי וְהַנּוֹצְרִי, בְּכָל חֲמַת
תְּקִפָּה הָעֵז שֶׁל הַפְּלִיאָה פְּקוּחַת הַשֶּׁבֶךְ
הַמְּפָרִיחָה יוֹגֵי-מִבְּט
אֲחַת
אֲחַת

אֵל הַנִּכְרַת הַמְּתַבְּיֵית הַזֶּה: רְחוּב אֶל-
א-דִין, רְחוּב בְּרִקוּק, רְחוּב הַקְּמֹרוֹנִים,
רְחוּב רְמָאן, רְחוּב שְׂדָאד, רְחוּב רְסָאס
וּרְחוּב הַרְמָכִים וְעַרְבִּסְקוֹת-כְּתָבַת

של הקסום, הצבעוני, הצועני,
מה שהבהב,
מה שצלצל,
מה שתסס:
רחוב הפרח האדום, סמטת הסהר,
רחוב הגיא, סראיה, מעלה התות

ורחוב סנט פטר, סנט הלנה, פרנסיס, פנסית הצער,
הערבוביה הזאת, השצרף, הלהיטות
להתנבא בשפת-בכל זו של חרשי-עצמם-לדעת,
לצעק תשובות רבות בגרון חידה אחת -

ועוד היום גדול
ועוד האור נחת.

(ד). שער יפו

.9

ובשער יפו נפרטו שנאות-עולם
לשלל ולוטות: פרנק, דינר ירדני, לירה,
שבאב מואדי ג'וז, פנדארג'ים⁽⁴⁾ מאל-בירה,
זוג אברכים מכולל ורשה, למולם

נזיר מפדואה, צלמים ואיקונין
בין מאספחות-ענבר⁽⁵⁾ נוגהות ומזוזות-כסף
ודת-לא-דת משמשנית, מרעבת, חמדנית, נוכסת
שהיא דתם של המוכרים והקונים

במלחמות-השם בפת ובדלועים,
מסעי-הצלב של הגבינות, פדי-החרס
או הגיהאד חמוץ-הדם של השישליק

שהם חמדת געגועיה הפלואים
של עיפת שוקי-הסיף-והחרב
ואטליזי-האמונות-והמשלים
אך נוראים לאין ערוף ולאין משלים.

.10

עיר שחברה או לא חברה לה עוד יתדיו?
מה שמגלד או מעמיד פנים של שקט
ובכף ידו, כאיש-קריות, שלושים השקל
של הבגידה, והאתגן, והכזב?

ומה אנתנו כפאן, לכל רוחות השוק,
בחלילי הסמטאות, בלבירינתוס
האבובי הזה? - "Are you from here, Sir? ..."- "אנתה
מן ארשלים, תואג'ה?" ... קלסטרון מחוק

בְּאִינְטֵרְפוֹל סְהוּרֵי שֶׁל חֻשְׁדוֹת.
סָבָא שְׁלֵי חֵלֶם מְפִינְסֵק אֶת אֲבָנֶיהָ.
אָבָא – מְבִלֵּוֹ-רוּס. אָנִי – טְרוּף כָּל עוֹעֵי לֵאמֹרְבָנֶיהָ :
זָבַת קִהְלַת בֶּן דָּוִד. שָׂדָה. שְׂדוֹת.

וְהַזְנוֹת בְּגֶן-מְמִילָא, בְּלִילוֹת.
וּמְחַשְׁשׁוֹת-מוֹסְרָרָא. וְצָרְעוֹת-הָעֵנִי
קְלוּפוֹת הַשִּׁיחַ הַחֲרוּף, הַפְּנִתְרִי, בְּקֶטְמוֹנִים,
וְהַבְּצָלִים,
וְהַשּׁוּמִים,
וְהַתְּפִלוֹת.

.11

אִם יֵיעָפוּ פְּנֵי שְׂרָקִיָּה מְסַחֲרַחֲרַת
אוֹלֵי נִשְׁמַע, בְּרִפּוֹת הָרוּחַ, אִיךָ נִטְחָן
בְּטַחְנָה הָעֲזוּבָה שֶׁל מוֹנֵטִיפִיּוֹרִי
קִמַח-הַזָּמֶן הַמְתְּפוֹרֵר וְהַשְּׂקוּף.

רַק בְּלִילוֹת – יֵשׁ וּרְפָאִים אוֹרְחִים בְּחָאן
הַעֲרִירֵי הַזֶּה. לִילִית וְסַמְאֵל. בֵּין הַתַּנִּים
חֶפֶץ שֶׁל בְּרִנָּר, ⁽⁶⁾ הַמְשַׁנֵּעַ, נוֹבַח תְּקוּף
עוֹיֹת-נִכְפִּים אֶל מוֹל כְּלָבוֹ שֶׁל יִצְחָק קוּמֵר. ⁽⁷⁾ שְׂרָף-הָאֶרֶן

דְּבִיק כְּחֶלֶב-גֵּרוֹת-יֶאֱרָצִיט. גְּרַמְנִית
שֶׁל אֶלְזָה לְסֶקֶר-שִׁילֵר ⁽⁸⁾ בֵּין אוֹשֶׁם הַחַד וְהַנְּחַר
שֶׁל בְּרַקְנִים בִּימִין-מֹשֶׁה – "נֶאֱחָוִית" ⁽⁹⁾ חֲמִסִּינִית וּמְרַשְׂרֶשֶׁת –
וְגַלְלֵי עֲזִים, חֲבִיזָה ⁽¹⁰⁾ וְעֶשֶׂן. קָר, קוֹלוֹנְגִילִי

אַרִי הָאֶבֶן הַמְּכַנֵּף שֶׁל "גְּוִנְרִילִי" ⁽¹¹⁾
בְּעוֹד בְּרַחֲב דִּימִיטְרִיוֹס תּוֹעָה, נוֹאֶשֶׁת
הַשּׁוֹלְמִית, ⁽¹²⁾
שְׂכוּרַת הַ"קֶּשֶׁר לְאַחַד".

(ה). שֶׁעַר צִיּוֹן

.12

גִּיא בֶּן-הַנּוֹם :
צְחוּקָךְ נוֹתֵר בִּימִין-מֹשֶׁה
כְּמִטְלִיּוֹת קְרוּעוֹת שֶׁל תְּכוּל, שֶׁל גַּעְגּוּעַ,
וְאֵלוֹ כָּאֵן – מְרַצִּין הַחַד וְאִין מַחְשָׁה
וְאִין מַחְסָה מִן הַשְּׂתִיקָה
שְׂשֶׁאגוּהָ

וְרִידֵי-הַשֵּׁשׁ הַהוֹמִים כְּמִיתָרִים.
עֲכָשׁוּ עוֹד לֹא, עֲכָשׁוּ עוֹד אֵיל-הָאוֹר נוֹגֵחַ
בְּלִי עֲקָדוֹת סְכִינִיּוֹת אֶת מוֹרְיָהּ
וְשִׁטָּף-דָּם פְּנִימִי - הַלְלוּיָהּ מִמְּאָרְתָּהּ
שֶׁל זְכָרוֹנוֹת – עוֹדוֹ מִמְּתִיךְ בְּמִסְתָּרִים.

אֲכַל אַחֵר, בְּהַשְׁלַף דְּבָרִים מִנְדֹן, בְּדַעַף הָעֶרֶב
בְּלָבוֹשׁ שְׁנֵי עִם עֲדָנִים, כְּפָרְפוּרִיָּה,⁽⁶⁾
יִקְזוּ הַכֹּל – אֲשָׁא עֵינַי אֶל הַהָרִים
הַנְּבוֹאִיִּים,
חוֹלֵי הַתֵּן
וְהַיָּרֵחַ

זֶה יָבוֹא עָלֵינוּ מְכַשֶּׁף, סְהוֹר:
שָׂאוּ שְׁעָרִים רְאִשֵׁיכֶם וְהִנְשֵׂאוּ פִתְחֵי
עוֹלָם. זֶה הוּא, הֵלֵא נִתְפָּס הַזֶּה, זֶה הוּא –
מָה שֶׁנִּפְעָר,
מָה שֶׁשׁוֹתֵת,
מָה שֶׁבוֹכָה.

וְיָבוֹא מְלֶךְ הַכְּבוֹד בְּעֵנַן נְאוֹת,
אֲדַנִּי צְבָאוֹת, אֲבֵא שָׁל כָּלֶם, וְיִרְאֶה: לֹא נִחְנוּ.
יֹתֵר מְדֵי כְבוֹד. יֹתֵר מְדֵי צְבָאוֹת.
יֹתֵר מְדֵי מְלָכִים. פְּחוֹת מְדֵי
אֲנַחְנוּ.

.13

וּמָה אֲנִי עוֹשֶׂה פֹה? מָה עוֹשֶׂה כָּאֵן אַתָּה?
יַחֲוֹר תוֹתֵב וּכְנַעֲנֵי שֶׁל בְּנֵי-בְלִי-שָׂרֵשׁ?
אֲזוּ לְמָה כָּל שִׁירַת סִפְרֹד
וְלֹא עֲשֵׂתָרֵת
גּוֹאֵה בִּי כְמוֹ בָּאֵר אֲרִטְזִית, בְּמוֹרֵד

רְחוֹב בֵּית-אֵל, רְחוֹב מְבוֹא-תֵּי-עוֹלָם:
כָּל הַפְּרִנְקִיסְטִים, כָּל הַשְּׁבִתָּאִים גַּם יַחַד,
כָּל כְּנֹרוֹת הָעֵינָה הַמְתִּיפַחַת
בְּאֵיזָה בּוֹיָדְעִם אֶפְלוּלֵי שְׁבִי, נְכָלֶם

מִהֶחֱשָׁפוֹ לְשָׁנוֹת-מְאָה-כ"א אֵלֶּה
הָעִירְמוֹת לְאוֹר הַבֵּר, הַקּוֹצְנֵי:
לְעִזְאִזֵּל,
אֲנִי שֶׁל זֶה!
זֶה שֶׁל אֲנִי!
זֶה בְּנֵי הַנֶּם בְּסִגּוֹר דְּמִי, זֶה פִּינְסֵק בִּשְׁלֵג.

זֶה הַגָּאוֹן מוֹלֵלָנָא בֵּין בּוֹרוֹת פּוֹנָאר
וְהַרְמָב"ם בְּגִיּהֵנוּם-הַדָּם שֶׁל דְּכָאוּ
וְזֶה רְעֵי הַצְּעִירִים לְעַד, שְׁגָחוּ
עַל הַגְּבֻעָה וְהַתְּחַמְשֵׁת וְהִהָר.

וְזֶה הַפֶּמֶר וְהָרַב שֶׁל הַיְנָרִיף הַיְנָה
וְהַחֶבֶר וְהַפּוֹזֵר שֶׁל הָרִי"ה ל'
בְּקֵאֲרָא טָה נְצָחִי: צְלָבִים וּמְסֻגָּדִים
מְעַקְמִים כְּבִהֵן תְּלַמוּדֵי שֶׁל "הַיְנוּ
הַיְ", "מֵאֵי קָא מְשַׁמַּע לָן?" וְדַרוּיִשִׁים צְרוּדִים
לוֹקָטִים בְּשַׁעַר הָאֲשָׁפוֹת
פְּסוּקֵי שְׁלָל.

ו). שַׁעַר הָאֲשָׁפוֹת

.14

וְלֹהֲשׁוּמַע לֹא יִנְעַם. כָּל הַלוֹהֵג: "הֲלֹא רַק אֶבֶן!"
נוֹשֵׂא בְּשִׁמְלֵי-חֲזֵהוּ אֶבֶן, לֹא יוֹתֵר.
וְהַזּוֹבְחֵי-אֶל-הַכֶּתֶלִים לֹא מֵר: "אֲבָנָה שְׁלֵה כּוֹאֲבַת
יֹתֵר מֵאֵם שְׁכוּלָה אַחַת – פֶּגֶן עוֹתֵר

לְאֵלִילִי-הָעֵץ וְאֵלִילִי-הָאֶבֶן.
שׁוּם אֶבְנִים אֵינֶן שׁוֹוֹת בְּנִצְנוּצוֹ
שֶׁל אֹר חַיִּיף צְנִחָן אֶחָד. שׁוּם שִׁיש־הָרִים. אֵף שׁוּם מְצַבֵּת
אֵינָה רַק כָּף-וְכָף-אֲמוֹת-סִידָן-וְצָר.

רַק אֲנָשִׁים, בְּשֵׁר וְדָם, שֶׁהֵם הַנְּזֹר
לְכָל יְפִיָּה שֶׁל הַבְּרִיאָה, הוֹוִים לְעַם
אֲבָל עַמִּים צְרִיכִים סְמִלִים בְּם נֶאֱחָזֵת
הַהַפְּשָׁטָה בַּמוֹחֲשֵׁי, לֹא בַּמוֹעַם

בְּעַרְפְּלֵי עֲרֻטִילָאִין, וְלֹא בְּלֵי טַעַם
דְּבִרָה תּוֹרָה כְּלִשׁוֹן שִׁיחָם שֶׁל בְּנֵי אָדָם
וְאֶבְנִים, שְׁשִׁיתִקְתָּן עֲזֵה כְרַעַם
גַּם הֵן דּוֹבְרוֹת סוֹפְסוֹף, הַדָּם שֶׁלֹּא נָדָם
שֶׁל זְכוּרֹנוֹת-קְדוּמִים עוֹלָה מִהֵן כְּמִהֵל
הַמְעַפִּיל מִשְׁרָשִׁיּו שֶׁל הָאֵילָן
אֶל צְמֻרְתּוֹ וְכָף זֹכָה אִמָּה לְשִׁמְעַ
כְּקוֹל מְאוֹב דְּמֻמוֹת שְׁאִין לְהַכִּילָן
בְּלֹא-אֲמוֹר וְהֵן אֲמוֹרוֹת, אֲמוֹרוֹת בְּכַח-
לֹא-יִשְׁעֵר אֶת הַנְּרָגֶשׁ וְהַנְּפָעַם,
זֶה הַהוֹפֵף אֶת הַנוֹכַח לְנִכּוּחַ
וְאֲסֻפְסוּף-אֶקְרָאִי – מַעֲרַב רַב לְעַם.

וּבְסִתִּירַת-הַכְּבִיכּוֹל הַזֹּאת נִלְחָצַת
פְּשֻׁטְנוּתָם שֶׁל זֶה מוֹל זֶה כְּמוֹ אֶל הַקִּיר
– אוֹ אֶבְנִים אוֹ אֲנָשִׁים – וְכָאֵן בְּעֵצָם
צֵץ הַסְּבוּף וְהַמְרַכֵּב, וְהוּא מְזַכִּיר

שְׁאֲבָנִים אֲמָנָם הֵן חֲמֵר, אֵךְ הַזְכָּר
שְׁאֲנָשִׁים זֹכְרִים דְּרַפֵּן אֶת עֲבָרָם
מִסְבִּיר מִדּוּעַ זֶה מוֹלֵדֵת וְלֹא נֶכֶר
מֵאֵז דָּוִד,
מֵאֵז מֹשֶׁה,
מֵאֵז אַבְרָם.

וּבֵינֵינוּ יֵלֵל צִוְחָם שֶׁל נְבִיאֵי-הַמַּחֲזֵן
עוֹבְדֵי הָאֱלֹהִים, הַקּוֹשְׁאֲנִים מִן הַפֶּתַח
עַד הַשַּׁחַר, חוֹבְשֵׁי קַרְנֵי-בְרִזָּל-הַרְהֵב-וְהַשְּׁחֵץ
כְּצִדְקָהּ בֶּן-כְּנַעֲנָה אֲשֶׁר חָרַת
עָלָיו דְּגָלוֹ אֶת הַכְּבוֹשׁ וְהָ"אֵף שֶׁעַל"
בּוֹ עַל חֲרַבְנוֹ לְעוֹלָם נִחְיָה בְּדָם
לְבֵין רוֹאֵינוּ כָּאֵן כְּנֻטֵעַ זֶר, כְּנוֹכְחוֹת נִפְשַׁעַת
שֶׁתְּעַלֵּם לָהּ בְּמֵאֲחָר אוֹ בְּמִקְדָּם,
הַעִיר הַזֹּאת צוֹפָה בְּנוֹ פְּקוּחַת עֵינָיִם
הַרְבֵּה יוֹתֵר מִשְׁעֵינֵינוּ מְכַשְׁרוֹת
לְצַפּוֹת בְּאֵלֶיךָ הַפְּקִיָּה, בֵּין הָאֵל
וּבֵינֵינוּ הַתִּיל וְרוֹאֵה שׁוֹרוֹת-שׁוֹרוֹת
שֶׁל מַלְכֵיאוֹת וְשֶׁל כּוֹבְשִׁים שְׁעַבְרוּהָ
אֵף כִּי לֹא בָּהּ הָיָה נִטּוּעַ עֲבָרָם
שֶׁלֹּא כְּכֹסֶף אֲבוֹתֵינוּ שֶׁזְּכָרוֹהָ
שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּיּוֹם בְּכָל אַרְצוֹת פְּזוּרָם
בְּמַלְמָלִים בְּצִקּוֹן תְּפִלָּה עַל דֵּל שְׁפָתַיִם
אֶת מֵאֲנִטְרַת עִם הַנְּרַדְפִים בְּאֵין אֲשֶׁמָּה:
"אִם אֲשַׁכַּחְךָ, אִם אֲשַׁכַּחְךָ, יְרוּשָׁלַיִם"
מִבְּלֵי לְשַׁפַּח לֹא אוֹתָהּ וְלֹא אֶת שְׁמָהּ.

וְהִיא זֹכְרַת עַד אַחֲרוֹן סְדְקֵי כְּתוּלָהּ
אֶת הַר-הַבַּיִת הַמְּצַת וְהַלּוֹהֵב,
אֶת רִשְׁעֵתָהּ שֶׁל מִשְׁפַּת מִתְעַלְלָהּ,
אֶת הַחוֹמֹס וְהַרוֹמֹס הַמְּזוֹדָאָב

וְאֵת עֲמָקוֹ שֶׁל הַהַבְּדֵל הַמְּשַׁתְּמַע
שְׁבִינֵי קַלְגָּס אֲנָס וְגַם
וּבֵינֵינוּ אוֹהֵב.

וְהִיא קוֹרֵאת בְּשֵׁם רַבִּים וְלֹא רַק קִמְץ
לְבָנֵי יִצְחָק וְיִשְׁמַעֵאל – שִׁיּוֹם יָבוֹא
בּוֹ יִנְתֵּן מִתּוֹךְ שְׁלוֹב תְּבוּנָה עִם אֲמִץ
צִינּוֹק שֶׁל סְטִיגְמוֹת פּוֹשְׁטוֹת רָגַל, בְּלִבְבוֹ
שֶׁל כָּל בֶּן שָׁם, אִם בֶּן עֲרַב אוֹ אִם בֶּן עֲבָר,
שֶׁלֹּא קִבְעוֹן הַמְּשַׁטְמָה הַדּוּ-צִדְדִית
יִמְנַע מֵהֵם לְחַפֵּר כָּל יוֹם שֶׁל שְׁכוֹל עוֹד קֶבֶר
וְלֹא הַמְּשַׁף שְׁפִיכוֹת-הַדָּם הַהֲדָדִית
הוּא שְׁיָבִיא סְכֻסוֹךְ מִמָּאִיר זֶה לְסִיוֹם
וְיִהְיֶה כָּאֵן דּוּ-אִיוֹם לְ דּוּ-קִיּוֹם.

ואלו שם, על מרצפות-הדומיה
 הצוננות כטל, ורודות-וריד-השיש,
 משיל סאון השוק את סנדליו מול אבן-השתיקה
 שגבראה (מוכא ב"זהר" הקדוש) מאש, ממים

ורוח; זו - שפא מחמד הנביא, רחוף-מרחק
 על גב סוסו, הוא "אלבראק", (7) לפקד קדשה, ושעליה
 עקד, דומע, אברהים אבונא את אבנו, איסחק
 ובני דאוד וסולימאן אמרו תפלה מרגלותיה;

וסח סאון השוק לאבן הקדומה הזאת, שהיא
 ממש ההפך הגמור מעכשוו המצטוח
 בהמלות פריזת רוכליו, בקרקורי אימה ונהי
 של פרגיות צפוינות ללהב החלף, בצליל וריח

שהם כלם חיי-שעה, כלם הונה שוצף חיות
 מול סלע זה שבו החלה הבריאה כאור עם שחר⁽⁸⁾
 והוא כלו שתיקת חיי-עולם לוטים בנצחיות
 גבהות המיתוס ששרשו עפר אף אמירו בשחק,

לאמר: "סלאם עליי, צח'רת-אללה, סלע-אלהים!"
 וסחה היא: "סלאם עליי, רסול-אללה, שליח-אללה!"
 אבל כעת, כעת מאד, יונק רקיע בן-יומו
 משד כפת מסגד עומאר ושיד אל-אקצא, מעלה-מעלה,

"סורות"-קראן ניהוחיות כמר וקטרת-חלומות
 המתאדים, צרובי קדים, משם והלאה
 כמנרגילה שקופת אור שבה שוצפים ומבעבעים
 עבי חמסין של עצלתים ו"אינשאללה" -

שעל גבם נשאת תפלת כל איש שפוי הבא הלום
 שהשלום יהא ממש
 ולא חלום.

ז). שער הרחמים

וכנת-שמנים היו שמני-משחה של אור
 דורכים עצמם בגת גדולה אחת של בקר
 סמום מ"טריפ" של ארנים ופט לחבק את
 גוף מלבוא כפר-השלח עד לגהר

על תמתך בכנסית קבר-מרים,
 חף מצדקות, נזיר מנזירות, כמוני,
 בעוד שמיך הדמועים מקטרת האונגליונים,
 מן הבצלים הפרכוסלביים, מים-

המלח הצמא לך הם ראי שגיא-נהור
מול בדידותו האיסיית של נוף קומראן. כורע
תחת כבדם הגאולוגי של קורות ותולדות
בטרה סאנטה זאת, שבהק סגוריה

הקמצני בצל והנדיב בלהט
הומם אותי, אני לכוד בין הגדות
שבין אבחת המאכלת וחמרת סבין-האור
המשפדים ומאבדים אותי לדעת

בהטילם עלי פעל קשה מנשוא, ביד ברזל
את מורשתם של הנרדף והשעיר לעזאזל
ואת מריו שקץ ככלות אלפים שנות גיהנומו
בצביעותה של דת-החסד השופכת את דמו.

.17

והוא סקר אותם בקרב קצו, כי חש
בהתקדר עליו שמיו, בזקף החטא ראש:
את יהודה,
את יוחנן,
את שמעון-פטרס,
את הבוגד ואת שלוחיו של הכפוש.

והוא גנח: "אבא אבי, אבא אבי"
בגת-שמני, בירושלים-אין-שומע,
ירושלים ההרגת, כמו תמיד, את נביאיה
והסקלת את חזיה ככלבים.

והוא נלכד.
והם צלבוהו. "הן הרוח
היא חפצה, אמר, "והבשר רפה".
אבל פעת, 300 מטר, בסבוב, ברזל קרוע
סומר גלעד-הצנחנים את שמם הגא והיפה
של בני עמו שמאנו להיות, באש צולבת, כמו
אבות-אבות-אבותיהם
שחסידי צלבו בשמו.

.18

הרחמים, שצלמיהם נשאו לשוא את
שמם המענה והמעלל והחרוף.
האינקוויזיציות, גלגלי-שני-המנות,
בור המבצה
והמבעיר
והשרוף.

מסות-החסד, עלילות-הדם ללחן
ה"פאטר נוסטר" תחת צל כנפי פרוכיו
של בוטיצ'לי או של ג'וטו, צקון-הלחש
המתחסד בין משחטות מסעי-הצלב.

ותבצרות "אוטו-דא-פה" לצליל קאנונים:
"פסיון מתיאוס", רקוויאמים של קטיפה
בסי-במול של "צקלון ב". רך כלטיפה
מבט הפיטה החנון-אונגליוני,

בהדיחה, בזך עינים מוסבות
אושויץ-של-פית-חם
בהררי ס ב ו ן .

ח. שער האריות

.19

אנחנו כאן — שלא לנקש בפנכות-עצב
בכל חצרות בית-תמחוייו של העולם
לכך נזיד-האדישים של סאת חמלם
על ארבות הכבשנים. אנחנו רצף

שנשתבש בחשבונם. מי שסבלם,
חלייהם נשא ומכאובם גם יחד
מאז יותם ועזיהו — לא יפתח עוד
את שצרי-הרחמים,
תם ונשלם.

אבל אנחנו כאן גם על מנת שלא
להיות כבשם שנודאב, איוב טרוף-סבל
שכלי חמס מכרותיו, תפלצת הקל
שנתקין, דוד שנתגלית כלו.

לא קלנסיים? הודיים, לא דם ואש,
לא כפר קאסמים וקיביות של שצף,
לא כובשי כנען בסערה, רק כובשי יצור,
לא המגף הסרדיוטי והבוטש.

ולא פלחן הכדונים והחנית
המאליה את הכח הפרוע,
לא עוד חלום סלח-א-דיני גז ברוח,
לא עוד מלכות ירושלים צלבנית.

לא עד הפרת והחדקל, לא והב,
לא הגלעד בתרצות ברזל גויים,
לא לשם כך נפלו בנייה? רויים
בין בית-הספר לשוטרים והר-הבית:
הם, שחיינו עד עולם חבים להם
כל נשימה, כל הלם-לב, כל הרף-עין,
כל קרן-שמש, כל פסה של תכול-שמם
שהם עצמם כבר לא יזכו בלב תאב

לראות, ללעט במלוא ראות, בהתפעם
אותו צמאון-חיים בולימי שהאין
גזל מהם, מן העזים שבנערך;
שלעולם ישארו בנעוריהם.

(ט). השער הקדש

.20

לזכר אותם, את השתיקות השואגות מקבריהם
בהר-הלא-מנוחות, מבעד סגור-האבן;
את התוגה הנוראה שבעיני תומיהם
בימי-שנה, בין גת-שמנים ובין מצבת-
מוזיאון-רוקפלר; לזכר באגרופים קפוצים, בהם
אתה נשאר לנצח ילד לח-עינים;

לזכר אותם באש קרבות יום כפורים, שאין להם
לא כפורים, לא גמול, לא נחם, רק עוד בית
מתנה באות-הדם של מארת מכת-בכורות: פניהם
על גדות מצב-המזח ועל גדות הליל
או בעותיו של עז-הרוח המטרף, בהתאבדם
במצביו של החרמון, קפואי-זר-תיל,
נושאים מתחת לדסקית-זהוי, עם סימני סוג-דם
ועם מספר אישי
גם קצת
ירושלים.

לזכר את שער-אריות זה בו פרצו כגל נוחת
כל נחשוני פלוגת-החד אל תוככיך,
הם, ששלמו במחיר-דמים נושא ביום בו נתאחית
כמנתוח קיסרי, מחתכיך,
את החברך יחדו משני צדי הגבול שנשתספו
זה מעל – זה לתשע-עשרה שנות ריב וקרי
שעוד שנים רבות תנקפנה עד שיום בהיר ישאו
נבטי חסדו של הפיוס נצן ופרי.

לזכר את מה שלא היה בלוחמיך, לא תפלות
או צחצוחי-חרבות-כובש ונביאי-טורף
של ספסרי אדמות החר המפקעות, בהן נפלו
הם, ששנאו-מכל לשנא ולשלף חרב;
לזכר את כל ממהרי-שלל-חש-בז שבוך, ולוא
דמעת יתום ואלמנה
עודה נושרת.

לזכר את כל טבוחי נפצי הפגועים השטניים
בחוצותיך, כם רטשו חפים מפשע
על מזבחתם של יצרי-תפת וטמטום אימתניים
של הרואים עצמם שאהידים גומלי-ישע

שְׁבִמֹתֶם שְׁמוֹרוֹת לָהֶם שְׁבָעִים וּשְׁתַּיִם הַבְּתוּלוֹת
בְּנָאוֹת דָּשָׂאוֹ שֶׁל גֵּן-הָעֵדֶן הַגִּי'הֶאֱדִי
בְּעוֹד עַל אֶף כָּל מַס שְׁפָתַי אֲמוֹתֵיהֶם הַשְּׁכוּלוֹת
לְצוֹ-הַמֶּלֶךְ שֶׁל כָּל מוֹפְתֵי וּמִהֶאֱדִי⁹
הֵן מְגִירוֹת הַרְחָק מִכָּל כְּזָבִי סְפוֹת-הָאֲבָלִים
מֵאֲחֹרָיו שֶׁל תְּרִיס מוֹגֵף אוֹתָן דְּמַעוֹת
בְּהֵן שׁוֹתֵת הָאֶסְפְּרָנְטוֹ הַזּוֹעֵק לְלֹא מְלִים
אֵת שְׁפַת שְׁכוּלָן הַמֵּר שֶׁל כָּל הָאֲמָהוֹת.

וְלֹא לְדַעַת עַד הַסּוֹף אֵת כָּל גִּימְטְרִיּוֹת עֲצָבָךְ,
אֵת חֲשׁוּבֵי קֶצֶף שְׂאִין לוֹ קֶץ, אֵת פְּצָע
הַדְּמִדוּמִים עַל כְּנִסִּית סִנֵּט אֵן, קוֹלוֹ הַמְתַּאֲבָךְ
שֶׁל מוֹאֲזִין נִיחָר מִלֵּל, מוֹצֵץ, מוֹצֵץ עַד
לְשֵׁר-הַבְּכִי אֵת מוֹדוּלְצִיּוֹת סֶלְסוּלוֹ הַמְסֻתָּבָךְ
בֵּין תְּהִלֵּי תִקּוּן-תְּצוֹת, מִשְׁהַנְּצָה
מִקְרָן דְּרוֹם בְּתִי-מַחְסֵה לּוֹנָה שֶׁל אֹר, שֶׁל אֵין-מַחְסֵה
לְמִשְׁף חֲסֻדָּה עַל בֵּית-חֲסֻדָּא, כִּיד עַל מִצַּח.

וְלֹא לְתַפֵּס
וְלֹא לְהַבִּינְךָ לְנִצַּח.

י. נְעִילָה

.21

לְשַׁפַּח, יְרוּשָׁלַיִם, לְשַׁפַּח —
יֹתֵר מְדֵי זְכוּרוֹנוֹת מִמְּאִירִים, יֹתֵר מְדֵי יִסְגָּדֶךָ
וְיִסְקָדֶשׁ. פְּחוֹת מְדֵי סְכוּי סְבִיר לְפָקֶח
עֵינַיִם לְמַעַט רִגְע, לֹא מִכָּאֵן וְעַד בְּכֻלָּל
וְלֹא לְאַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁל וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ
כִּי אִם גַּם לְפָחוֹת מְזָה, הַרְבֵּה פְּחוֹת, וְרַק
שְׁנַתְעוֹרֵר עִם בְּקָר לְמִרְאֵה שְׁמֵי תְכֵלֶת, הֵר, עֵץ
וְלֹא לְאוֹטוֹבוֹסִים מִתְּפַצְּחִים בִּיעֵף לְבָרֶק
סְמָאוֹן הַדִּינְמִיט שֶׁל מִשְׁטֵמָה שׁוֹחֲרֵת רִצַּח
וְכוֹנְנוֹת-סְפִיגָה שֶׁל בֵּין זְוֹעָה לְבֵין סִיוֹט,
תְּנִי לְנוּ קֶצֶת פְּחוֹת הַדֵּר הַרְוֵאִי, עִיר-הַנִּצַּח,
וְקֶצֶת יֹתֵר חֵי-שְׁעָה שֶׁל חֲסֵד-הַשְּׁפִיּוֹת.
לְשַׁפַּח, יְרוּשָׁלַיִם, לְשַׁפַּח —
שְׁמֵי רְאִיּוֹת חוֹתְכוֹת. עֲדוֹת נִסְבְּתִית שֶׁל תְּרוּלִים
בֵּין סְעִיפֵי-אֲשׁוּם כְּבָדִים שֶׁל אֲבָנִים, בְּלִי יְפוּי-כוֹחַ,
חֲנִינּוֹת-מִים
וְאֵלִיבֵי שֶׁל צִלְלִים.

לְשַׁפַּח, יְרוּשָׁלַיִם, לְשַׁפַּח —
אֹוִיר נְקִי מִהַשְּׁעָרוֹת וְאוֹר נְקִי מִרְחֻמִים.
לְהִיּוֹת נִבְעָר מִתּוֹלְדוֹת, חָף מִדְּבָרֵי-יָמִים, לְפָקֶע
בֵּין מִסְדְּרֵי-זְהוּי שֶׁל שִׁישׁ קָר וְאֲרָנִים חֲמִים
כְּאֶצְטְרָבֶל, מֵרֵב דְּמָמָה צְלוּלָה וְעֶצֶר-מִתְק, כְּהַל
שֶׁל זְמַן אַחַר, כְּחַל יֹתֵר. מְנַחֲמִים. מְנַחֲמִים.

לשפח, ירושלים, לשפח
איך עד היום, בהצטרף חרדת משב
משחזר חשד ממאיר את צפוני החח
המסתמרות
עם כל רשוש עובר ושב - - -

.22

עיר של חלום. לא כשם-תאר פרחוני, לא לנית-חן
אלא במלוא חמרת סיוט של עז ומרף
אשר הנדס אותה לרחב ולארף
בין ההזוי ובין הכלל-לא-יתכן.

עיר שעטנו, עיר ערבוביה אי-אפשרית
(השולמית, השונמית, מרים, מריה מגדלנה)
שבמחרו אתמול פרוע ייסדנה
ובאתמולו יציב דלתיה מחר-ריב.

עיר הנבואה האפילפטית, קצופת-ריר,
עיר דרוישית, פאטה-מורגאנית, מטרפת,
קרחה למלח רב של ים-דמעות, מחלפת
בין ביזנטינים, צלבנים, ערבים, עברים.

ג'נרל אלנבי. דוד. ג'מל פחה.
בולדווין. ארניה היבוס. פלאסר. טיטוס.
שיר השירים. הברית החדשה. איכה
והקראן. רב קוק. המופתי. פוטו-ליטו

של איזה לחץ אטמוספרי אין-הכיל
על דעתה ההמומה של ההיסטוריה
בין תדפיסי ארכאולוגית בליל אים
של מין מגור פנטסטי, מין פנטסמגוריה
ואפיפאניות-נס⁽¹⁰⁾ בתהום אימה וחיל.

עיר רדופת עבר, מובסת ונושעת
שפגומיה לנו פפר ופדיום.
פתח לנו שער טרם בוא נעילת שער
וחוס עלינו, אב רחום,
כי פנה יום - - -

הערות וביאורים:

1 - ר' יוסף קארו (1488-1575), מחבר ה"שולחן ערוך", פירסם בין השאר גם את ספר השו"ת
(שאלות ותשובות) "אבקת רוכל", ששמו שאול משיר השירים פרק ג', פסוק 6. ספר זה נדפס
תחילה בקהילת סלוניקי שביוון בשנת תקנ"א (1791) ומאוחר יותר – בלייפציג שבגרמניה,
בשנת תרי"ט (1859).

2 - סוק אל עטרין = (ערבית): שוק הבשמים בעיר העתיקה.

- 3 - "אשרי מי שאומנותו בפסם (בשם) ואוי לו מי שאומנותו בַּרְסָקִי" (בבא בתרא כא:).
- 4 - פְּנֵדָאָרְגִים = (") : סנדלרים.
- 5 - מאסבחות = (") : מחרוזות-תפילה, שחרוזהין עשויים בדרך כלל מענבר.
- 6 - יחזקאל חפץ = גיבור ספרו של י. ח. ברנר, "שכול וכשלוך".
- 7 - כלבו של יצחק קומר = שני גיבורי ספרו של ש"י עגנון "תמול שלשום".
- 8 - אלזה לסקר-שילר = המשוררת היהודיה, מגדולי השירה הגרמנית, שחיתה בירושלים בדלות נוראה.
- 9 - "נְאֻחֻיָּת" = (ערבית): הלשון הערבית הבלתי-ספרותית, המדוברת בפי ערביי ארץ-ישראל.
- 10 - חֶבְיָזָה = (") : חֶלְמִית: צמח-בר נפוץ שפריו משמש למאכל. היה מבוקש ביותר בימי מצוקת המזון של ירושלים העברית בעת שהיתה נצורה ע"י הלגיון הערבי הירדני.
- 11 - ארי-האבן המכונף של ג'נראלי – תבליט האריה בעל הכנפיים בכרכוב בניין חברת הביטוח האיטלקית "ג'נראלי" לשעבר בירושלים.
- 12 - השולמית = דמות ירושלמית תמהונית, שנודעה בחוצותיה של ירושלים עד תחילת שנות ה-50 למאה שעברה, בשל דרשותיה בפני עוברים ושבים, על קשר מיסטי, חשמלי כביכול, שבין הדוברת, ששמה היה שולמית, ובין שלמה המלך; קשר שפָּנָה בפיה בשם "קשר לאחד".
- 13 - פְּרָפוּרָיָה = מלפוש מפואר בצבע ארגמן.
- 14 - מסגד עומר, המכונה גם "כיפת הסלע" (בערבית: "קובת-א-צאח'רה") קרוי כך על שום הסלע הגדול שבתוכו, הלא היא "אבן השתיה" (תשתית) שבמסורת היהודית. על פי המסורת המוסלמית המתייחסת ל"סורת מסע הלילה" ("סורת אל-אַסְאָאָא") שבקוראן, הועף הנביא מוחמד על גב סוסו "אל-בוראק" (הברק) אל המסגד אשר בקצה (אל-אקצא). התביעה המוסלמית על הר-הבית מבוססת על הפירוש הרואה במסגד כיפת-הסלע הירושלמי את אותו מסגד. מאידך גיסא, טוענים ההיסטוריונים המוסלמיים אל-נאיקידי ואל-אזרקי כי הכוונה היא למסגד המרוחק רק 10 מילין מאבן הפעפה בּמֶכָה.
- 15 - במסכת יומא נד, ב שבתלמוד הבבלי ובמסכת יומא ה, ד שבתלמוד הירושלמי נֶאָמַר על כך: "אבן ירה הקב"ה בַּיָּם, וממנה נִשְׁתַּת (נוסד) העולם".
- 16 - מהאדי = (בערבית: מדריך מטעם האלוהים): כינוי למשיח לפי האיסלאם, מי שמכריז על עצמו כמהאדי (למשל, מנהיג המרד בסודאן ב-1884).
- 17 - אָפִיפְנָיָה (לטינית): התגלות על-טבעית.